

Harmaan eminenssin muisti

– eli historiantutkimuksen sidonnaisuudet

Päiviö Tommila

Historiantutkimus ei ole nk. hyötytiede, jonka tuloksia voitaisiin muuttaa satelliiteiksi, syöpälääkkeiksi tai geenilampaiksi eikä tiede yleensäkin aina pärjää yhteiskunnan nk. elintärkeille sektoreille, joiden hoitamisesta poliitikot saavat mainetta ja tulevat uudelleen valituiksi. Kuitenkin tieteenharjoittajilla on hallussaan yksi olennainen tärkeä vallan lähde: heillä on asiantuntemusta ja siitä nousevaa asiantuntijan valtaa. Tästä ei juuri lyödä rumpua eikä sen tarvitsekaan olla näkyvää ja kuuluvaa poliittista valtaa. Tiede on yhteiskunnan harmaa eminenssi ja historia on paljon käytettyä sanontaa käyttäkseni tämän saman yhteiskunnan muisti. Mutta se on myös sen peili ja sen omatunto.

Suomalaisten historianopiskelijoiden koko 1900-luvun jälkipuoliskon lukemassa metoditeoksessa *Nykyajan historiantutkimus* Pentti Renvall puhuu menneisyydestä ajatusrakennelmana. Samankaltaisesti historian olemuksen nykyajan ja menneisyyden keskusteluna tulkitsevat monet muutkin viime vuosikymmenien tutkijat. Määritelmässä nykyhetkeä voidaan kutsua kulttuuriksi tai ihmisen ajatteluksi, mutta yhteistä niissä on kulloisestakin nykyhetkestä käsin nähty keskustelu, vuorovaikutus tai tilinteko menneen ajan kanssa.

Koska nykyhetki alati vaihtuu, on keskustelusta kirjoitettava osapuoli jatkuvien muutosten alainen. Mutta sitä on toinenkin osapuoli, sillä menneisyyteen siirtyä joka hetki uusia minuuksia, tunteja, päiviä ja vuosia.

Esitetyllä tavalla määritelmästä historiankäsitteestä seuraa, että historiantutkimukseen on sisälle rakennettuna subjektiivinen aspekti. Tämä ei oikeuta tutkijaa mihinkään tahalliseen subjektiivisuuteen, päinvastoin hänen on entistä tarkemmin aina pysyttävä lähdekritiikin ja tutkimusetiikan ankarien vaatimusten tiellä. Tutkija kuitenkin elää ajassaan sen vaikutusten alaisena, jotka enemmän tai vähemmän heijastuvat hänen työhönsä, olkoonkin että hänen tulee pyrkiä niistä riippumattomiin nk. objektiivisiin tuloksiin.

Nykyhetken ja menneisyyden rajan jatkuvasti siirtyessä ajassa eteenpäin ajallinen perspektiivi tapahtumiin kasvaa, mistä puolestaan seuraa jokaisen sukupolven ja aikakauden tarve kirjoittaa historia uudelleen. Tutkitun tiedon lisääntyessä ja lähdeaineiston käsittelymenetelmien parantuessa tähän on myös hyvät edellytykset. Historiantutkimus on siis aikaan, mutta myös paikkaan ja laajemmin sanottuna miljööseen sidonnaista. Tutkijaan vaikuttavat hänen saamansa koulutus, hänen elinympäristönsä, kulttuuritraditiot sekä hänen aikansa yhteiskunnalliset ja valtiollis-poliittiset olot. Näitä voidaan historiankirjoituksen kuten yleensä tieteenhistoriassa jäljittää kiinnittämällä huomiota tutkimuksen metodisiin valmiuksiin, aihevalintoihin, näkökulmiin, erilaisten maailmankatsomusten heijastumisiin ja yleiseen tutkimukselliseen ajan tasalla oloon.

Tieteen ulkopuoliset haasteet

Historiantutkimus, laajemmin historiankirjoitus, on muiden ihmisten käyttäytymistä ja yhteiskuntaa tutkivien tieteiden tavoin herkästi aikasidonnaista. Se saa tietysti tieteenesisäisiä haasteita uusista lähdelöydöistä, havaituista valkeista aukoista ja tutkimuksen edetessä esille nousevista kysymyksistä. Oleellisen tärkeitä ovat tieteen ulkopuoliset haasteet, jotka ovat saattaneet leimata kokonaisten tutkijapolvien ja aikakausien historiankirjoitusta.

Ulkopuoliset haasteet ovat osin "ajan hengen" vaikutuksia; naistutkimus on hyvä esimerkki. Osin ne ovat nk. sosiaalisia tilauksia, muuttuvan ajan tuomia kysymyksiä tieteelle. Tällaiset loivat talous- ja sosiaal historian nousun 1800-luvun lopulta lähtien teollistumisen ja kaupungistumisen kasvun myötä. Sovelias yksittäinen koulu-esimerkki taas ovat Jaakko Paavolaisen punaista ja valkoista terroria koskevat tutkimukset 1960-luvun kiihkeästi poliittisessa Suomessa. Paavolaisen työt olivat samalla osallistuvia puheenvuoroja päivänpoliittiseen keskusteluun.

Sosiaaliset tilaukset ovat saattaneet laajeta tutkimuksen tietoiseen osallistumiseen ajankohdan julkisiin kiistoihin, kuten Suomessa tapahtui kielikysymyksen myötä puolustettaessa kaikilla rintamilla fennomaanisia ja svekomaanisia tulkintoja. Suomalaiskansallinen historiankirjoitus liittyi saumattomasti 1800-luvun puolivälistä lähtien voimistuneeseen kansanliikkeeseen. Se oli Yrjö Koskisen sanoin "aihe isänmaalliseen herätykseen". Tätäkin voimakkaamman tehtävän sai 1600-luvun historiankirjoitus, jonka valtionjohto edellytti suurvaltaideologian hengessä etsivän mahdollisimman kunnianarvoista ja pitkää menneisyyttä niin Ruotsille kuin Suomellekin. Pisimmälle ulkopuolinen ohjaus on viety sellaisissa totalitaarisissa maissa kuin entiset kansandemokratiat, joissa hallitseva puolue määräsi niin tutkittavat aiheet kuin niiden käsittelyssä käytetyt oikeaoppisen ideologian.

Tutkimuksen paikallinen sidonnaisuus

Oma aikamme 1990-luku tulee jäämään murroskaudeksi historiankirjoituksen historiassa. Vajaa kymmenen vuotta sitten Eurooppa näytti olevan ikuisiksi ajoiksi jakaantunut itäisen ja läntiseen leiriin. Edellinen, sosialistinen, on osoittautunut vain välivaiheeksi.

Muutos on antanut aiheen arvioida uudelleen koko vuosisatamme historiaa, avannut arkistoja ja Suomessakin mahdollistanut "rähmällään olon ajaksi" kutsuttujen vuosikymmenten todellisen tutkimuksen. Kuinka aroiksi uudemman ajan aiheet edelleen koetaan, käy hyvin ilmi mm. itsesensuuria ja Ahti Karjalaisen toimintaa koskeneista tuoreista ja tiedotusvälineissä polemiikkeja aiheuttaneista tutkimuksista. Jälleen kerran on myös palattu ajoittain ennenkin kiivaana käytyyn keskusteluun autonomian ajan luonteesta ja merkityksestä Suomelle, aiheeseen, joka on kietoutunut milloin Venäjän-, milloin kieli-, milloin puoluepoliittisiin historiantulkintoihin.

Historiantutkimuksen paikallinen sidonnaisuus tulee näkyviin aiheissa ja näkökulmissa. Tämä ei ole samalla tavoin välttämätön tekijä kuin aikasidonnaisuus, josta tutkija ei voi irrotautua. Yksittäiset tutkijat voivat muuttaa toiseen maahan ja kokonaisen maankin historiantutkimus voidaan teoriassa suunnata käsittelemään vain jonkin toisella puolella maapalloa sijaitsevan maankokkan historiaa.

Todellisuus on kuitenkin toinen. Käytännössä historiantutkimus kaikkialla on voittopuolisesti suuntautunut oman maan ja kansan menneisyyteen, onhan jokaisella kansalla oikeus omaan historiaan. Niissäkin tapauksissa, joissa aiheena on nk. yleisen historian aihe, tutkimuksen kohteena usein on tapahtuma tai ilmiö, joka jotenkin liittyy omaan maahan, on vaikuttanut esimerkiksi sen aatehistoriaan, selittää oman maan kulttuurikehitystä tai jossa toimijoina on ollut mukana esi-isiä.

Tämä sama läheisyyden periaate pätee kaikessa tiedonvälityksessä. Suomalaisen yleisen historian alku juontaa uskonpuhdistuksen murrosta Euroopassa käsitteellestä tutkimuksesta. Uskonpuhdistus taas on edelleen kotimaisessa historiassa keskeisen tärkeäksi koettu aihepiiri. Antiikin historia puolestaan nähdään kaikissa Euroopan maissa niin tärkeäksi siksi että oman kulttuurin juuret johtavat aina Roomaan.

Kansallinen leima näkyy, vaikka sitä lukija ei heti huomaakaan, useissa suomeksikin julkaistuissa moniosaisissa maailmanhistorian yleisesityksissä, joiden näkökulma kirjoittajien kansallisuudesta riippuen on joko saksalainen, ranskalainen tai englantilainen tai – niinkuin 1900-luvun alussa ilmestyneessä *Maailmanhistoriassa* – suomalainen. Historiaa ei turhaan lueta kansallisiin tieteesiin, ja muutenkin kuin nationalistisen ideologian hengessä se on kansallisen identiteetin yksi rakennuspuu.

Historiantutkimus ei ole nk. hyötytiede, jonka tuloksia voitaisiin muuttaa satelliiteiksi, syöpälääkkeiksi tai geenilampaiksi eikä tiede yleensäkin aina pärjää yhteiskunnan nk. elintärkeille sektoreille, joiden hoitamisesta poliitikot saavat mainetta ja tulevat uudelleen valituiksi. Kuitenkin tieteenharjoittajilla on hallussaan yksi olennainen tärkeä vallan lähde: heillä on asiantuntemusta ja siitä nousevaa

asiantuntijan valtaa. Tästä ei juuri lyödä rumpua eikä sen tarvitsekaan olla näkyvää ja kuuluva poliittista valtaa. Tiede on yhteiskunnan harmaa eminenssi ja historia on paljon käytettyä sanontaa käyttääkseni tämän saman yhteiskunnan muisti. Mutta se on myös sen peili ja sen omatunto.

Kirjoittaja sai 14.4. Suomalaisen Tiedeakatemian kunniapalkinnon. Kirjoitus perustuu hänen Tiedeakatemian vuosikokousillallisilla pidettyyn palkinnonsaajan puheeseen.